

Gennem 600 år.

Af Nikolaj Andersen.

I. Indledende bemærkninger.

I. På rådhuset i Flensborg opbevares der et smukt gammelt håndskrift, der allerede af den grund må vække vor særlige interesse, at det er det ældste på dansk affattede håndskrevne mindesmærke, vi ejer i hertugdømmet.

Jeg siger udtrykkelig „håndskrevne“. De ældste umiddelbare sproglige minder, vi overhovedet har i vor landsdel, er hugne med hammer og mejsel og bevares som bekendt i de slesvigske runestene, der med tilstrækkelig veltalenhed aflægger vidnesbyrd om, at det mål, vore forfædre talte for 900 år siden, væsentlig har været det samme som det, der i hin tid har lydt over hele det øvrige norden. Efter runestenenes tidsalder følger der så en periode på 300 år, fra hvilken der ikke er opbevaret os optegnelser på dansk, hverken her eller hinsides kongeåen. Dette har navnlig sin grund i de den gang herskende kulturforhold. I middelalderen skrev man nemlig i Danmark som i den øvrige civiliserede verden for det meste latin, og i dette det almindelige bogsprog findes da også alle vore ældste diplomer og nekrologier, annaler og krøniker affattede, ligesom endogså for eksempel et

værk som Saxes bog „om de danskes bedrifter“ til trods for forfatterens brændende fædrelandskærlighed ikke er skrevet på dansk, men på romersproget.

De ældste på dansk affattede håndskrifter, der er bevarede, stammer fra tiden omkring ved år 1300. De er for største delen af juridisk indhold, og som de tydeligste iblandt dem kan nævnes: skånske lov og skånske kirkelov, to sjællandske love samt sjællandske kirkelov, jyske lov og Flensborgs stadsret. Denne sidstnævnte lovbog, den flensborgske stadsret eller „skrå“, som den kalder sig selv, er nu netop den ovenfor omtalte bog, der i rådhusarkivet i Flensborg bevares som det ældste på dansk affattede håndskrift i hertugdømmet.

Indtil henimod slutningen af det 13. århundrede havde Flensborg ikke nogen fast, det vil sige af landsherren stadfæstet bylov; men den 14. august 1284 vedtog „aldærmen oc rathmen oc ollæ bymæn i flænsborgh“ et for byens indbyggere gældende statut, som derpå den 29. december selvsamme år i det væsentlige blev bekræftet af hertug Valdemar den fjerde. Tre af de forelagte artikler syntes hertugen dog ikke om, og da disse således skulde udgå, kunde stadsretten ikke godt bruges i den oprindelige form, men måtte selvfølgelig omskrives — og denne kort efter stadfæstelsen omskrevne skrå er det vistnok, som haves i førnævnte håndskrift.

Foruden de omtalte, i året 1284 vedtagne artikler indeholder dette håndskrift to kortere tillæg, af hvilke det første er stadfæstet 1295 af samme hertug Valdemar, medens det andet er givet i året 1321 af hans søn, hertug Erik den anden. Tillæget fra 1295 er skrevet¹⁾

¹⁾ „prentet“ vilde vi kunne sige på sønderjysk.

med samme ejendommelige faste hånd som den egentlige stadsret, hvorimod de på hertug Eriks foranledning tilføjede artikler hidrører fra en anden. Heraf fremgår det altså, at det omhandlede eksemplar af den flensborgske stadsret ikke er nogen afskrift fra senere tider, men at det er skrevet, om ikke just 1285, så dog 1295 eller kort derefter.

2. Dette således 600 år gamle håndskrift er af ikke uvæsentlig kulturhistorisk betydning, idet indholdet ikke alene giver os et billede af de dengang i Flensborg herskende rets- og erhvervsforhold, men samtidig lader os kaste adskillige blikke på hin tids leve- og tænke måde. Umiddelbart underrettes vi nemlig om de daværende beboeres borgerlige pligter og rettigheder, om familieforhold og arveret, om politivæsen og retspleje, samt om de for en række forbrydelser fastsatte straffe, og vi modtager desuden værdifulde meddelelser angående ejendomsforhold, handel og skibsfart, håndværk og fiskeri, samt skatte- og toldvæsen. Mere umiddelbart oplyser de af folkenaturen og tidsforholdene fremvoksede bestemmelser os om de flensborgske borgeres dyder og lyder, deres ejendommelige anskuelser, følelser og idrætter, blandt hvilke jeg her blot vil nævne et par af de mest fremtrædende, hinanden berørende modsætninger: snarrådighed ved siden af omstændelighed, frihedsfølelse forenet med voldsomhed, og afsky for det nedrige parret med hang til det sanselige.

Men er således indholdet af kulturhistorisk interesse, så er formen ikke mindre af sproghistorisk betydning, idet nemlig sproget i håndskriftet giver os oplysning om, både hvad og hvorledes man talte i Flensborg ved slut-

ningen af det 13. århundrede. Da jo skråen er skreven på dansk, må selvfølgelig dansk have været det den gang almindelige sprog der i byen; thi ganske vist haves de fleste af artiklerne også i plattysk oversættelse, men selv den ældste oversættelse, man i det hele har hørt noget om, er affattet næsten halvandet århundrede senere, medens den ældste og eneste oversættelse, vi endnu ejer, endogså er to århundreder yngre end originalen. Vi kan desuden heller ikke være i tvivl om, at dette de flensborgske borgeres danske mål med hensyn til dets særlige beskaffenhed væsentlig har været det samme, som stadsretten fremlægger for os: et almindeligt, fælles dansk skriftsprog kendte man nemlig endnu ikke; enhver benyttede også ved skriftlige affattelser særlig sin egen dialekt, og således også de flensborgske bymænd.¹⁾

På den anden side var imidlertid dialektejendommelighederne dengang endnu ikke så udviklede, at der kan have været tale om væsentlig større forskelligheder indenfor de enkelte provinsers grænser. Endnu den dag i dag er jo sønderjysk dansk for eksempel, når bortses fra enkelte lydforhold, næsten det samme overalt i vor lands-

¹⁾ Det må dog bemærkes, at der allerede dengang var en begyndelse til et dansk skriftsprog tilstede, idet der var noget konventionelt, der i mangt og meget beherskede det litterære sprog. Hr. cand mag. P. K. Thorsen har gjort mig opmærksom på, at der er litterære fejlgreb, som viser dette tydelig i Flensborg bylov. Således skrives f. eks. ordet *hammer* i byloven *hambær*. I vor ældste litterære middelalder var det en herskende ejendommelighed i svensk og østdansk, at *b* indskødes imellem *m+r*; en *hammer* hed følgelig i enkelttal *hamær* (oldnordisk: *hamarr*), men i flertal *hambræ* (oldnordisk: *hamrar*). Dette indskud af *b* fandtes derimod ikke i jysk, men jyske forfattere efterligner den østdanske tradition snart ret og snart galt. I Flensborg bylov er der urigtig skrevet *hambær*.

dels forskelligste egne, og de enkelte bygdemåls adskilende bestanddele bliver end færre, jo længere man — fra omkring ved år 1500 af — går tilbage i tiden. Som følge deraf giver os altså det flensborgske håndskrift et billede af, hvorledes overhovedet det sønderjyske mål i de væsentligste træk har set ud for 600 år siden.

3. Selvfølgelig står sproget i den flensborgske stadsret det nordiske oldsprog betydelig nærmere end nutidens dansk.

Således er oldsprogets konsonanter i alt væsentligt bevarede, og navnlig findes endnu de stærke spærringslyd *k, t, p* efter vokal, hvor den nuværende sønderjyske dialekt har de stærke gnidningslyd *g, r, f*, medens rigsmålet har antaget de svage *g, d, b*. Vi får altså følgende skema:¹⁾

oldn.	fl.	sj.	rn.
k	k	g	g
t	t	r	d
p	p	f	b

Til nærmere belysning af dette forhold skal der anføres et par eksempler:

oldn.	fl.	sj.	rn.
bak	bak	bag	bag
sök (sak-)	sak	sag	sag
lík	liik	lig	lig
matr	mat	ma(r) ²⁾	mad
fótr	foot	foe(r)	fod
blautr	bløt	bløe(r)	blød

¹⁾ oldn. = oldnordisk, fl. = den flensborgske stadsret, sj. = nuværende sønderjysk, og rn. = dansk rigsmål. — ²⁾ Indklauringen af *r* skal tilkendegive, at dette *r* ikke udtales allevegne, særlig på østkysten.

oldn.	fl.	sj.	rm.
skip	skip	skif	skib
reip	reep	ref	reb
kaup	køp	køf	køb

Endvidere finder vi med hensyn til efterlyden i reglen følgende forhold:

oldn.	fl.	sj.	rm.
g	gh	w, j	g, v, j
ð	th	j, —	d
r	f	w, —	v

De følgende eksempler vil oplyse dette lidt nærmere:

oldn.	fl.	sj.	rm.
dagr	dagh	daw	dag
lög	logh	low	lov
vegr	wægh	vej	vej
blóð	blooth	bloej	blod
tið	tith	ti	tid
dauði	døth	dø	død
höfn	hafn	hawn	havn
gaf	gaf	ga	gav
hálf	halft	halt	halvt

I begyndelsen af et ord betegner *th* den samme lyd som oldsprogets þ (= engelsk *th* i *thing*). — Dette *th* svarer i regelen til vort nuværende *t*, f. eks.:

oldn.	fl.	sj.	rm.
þing	thing	ting	ting
þræll	thræll	træll	træll
þráðr	thraath	traaj	tråd
þórsdagr	thorsdagh	taa(r)sda	torsdag
þrír	thre	tre	tre

Kun i stedord og dertil svarende biord er det i rigsmålet såvel som i nuværende sønderjysk gået over til *d*, f. eks.:

oldn.	fl.	sj.	rm.
þann	then	den	den
þat	thet	de	det
þeim	them	dem	dem
þá	tha	da	da

Desuden findes der en del enkelte ord og former, som viser tilbage til oldsproget, og som derfor enten har et mere gammeldags udseende eller endogså er aldeles ukendte i nutidens dansk. — Iblandt de blot mere gammeldags skal nævnes:

oldn.	fl.	sj.	rm.
dóttir	dottær	dætte(r)	datter
lamb	lamb	laem	lam
litill	litæl	lild	lille
drukkum	drukkæ	drak	drak (flertal)

Eksempler på ord og former, som nu er aldeles ukendte både i rigsmålet og nuværende sønderjysk, er:

oldn.	fl.	sj.	rm.
hjón	hion	tjenestfolk	tjenestefolk
bardagi	barthdagh	slawsmål	slagsmål
þjófnaðr	thiufnæth	tyveri	tyveri
veð	wæth	paand	pant
digr	dyghær	tyk	tyk
á	aa	eje(r), hæ(r)	ejer, har
byrja'sk	hyriæs	begyndes	begyndes
ef	af	om, hvæn	om, hvis

4. Men bortset fra disse og enkelte andre i vor tid forældede elementer har sproget i skråen en næsten

forbavsende lighed med vort nuværende sønderjysk. Vi finder her nemlig, at lydforhold, böjningsformer og ordforråd, hvad enten de stemmer overens med oldsproget eller afviger fra dette, for største delen og i de væsentligste træk er de samme, som haves endnu i det dansk-talende Nordslesvig, det være sig enten (som i regelen) overalt eller også (dog mere undtagelsesvis) kun i enkelte egne. — I det følgende skal jeg forsøge at påvise dette for dermed samtidig at fremlægge et vidnesbyrd om, at vort snævrere hjemlands så ofte forhånedes mål er et leve- og kampdygtigt mål, der har vidst at bevare sin kraft og sit ældgamle præg gennem lange og trange århundreder.

För jeg imidlertid går over til en nærmere behandling af dette æmne, vil det være nødvendigt at omtale den derved benyttede betegnelse af nutidens sønderjysk. Det vilde i nøjagtighedens interesse have været det heldigste, om jeg kunde have gengivet de sønderjyske ord og former med lydskrift; men dette er her ikke muligt på grund af to særlige omstændigheder: for det første er det vedkommende trykkeri nemlig ikke i besiddelse af de dertil nødvendige typer, og for det andet kan jeg ikke forlange, at de fleste af „årbøgernes“ læsere skal sætte sig hen for at lære et nyt ABC. Jeg holder mig derfor helt simpelt til brugen af de sædvanlige latinske bogstaver og retter mig derved, i særlig betragtning af læserne sønden for å, efter følgende hovedregler: 1) Hvor en nordslesviger ved læsning af rigsdansk i regelen udtaler et ord eller en stavelse således, som den lyder i hans egen dialekt, der gengives de også med rigsmålets retskrivning, f. eks.: *han* (ikke *hau* eller *hanj*), *sag* (ikke *sagh* eller *sach*), *med* (ikke *mæ* eller *mær*) o. s. v. Dog

skelner jeg her som overalt imellem *ö* (som i *sön*) og *ø* (som i *sø*), samt imellem *å* (som i *slås*) og *aa* (som i *slaa*), og desuden betegner jeg *u*-tvelydenes sidste led med *w* isteden for *v* (altså *row*, ikke *rov*). 2) I de øvrige tilfælde tager jeg mere hensyn til selve lydene ved f. eks. at holde *æ* og *e*, *e* og *i*, *ø* og *y*, *å* og *o*, samt *o* og *u* bedre ude fra hinanden, end man plejer i skriftsproget, ved på enkelte steder at antyde en vokals længde (som f. eks.: rm. *lan* = sj. *laem*, eller rm. *kön* = sj. *köen*) og ved at betegne de mouillerede eller såkaldte „bløde“ konsonanter *l* og *n* med *ld* og *nd*. — På denne måde formener jeg hurtigst og sikrest at kunne vække de hver gang tilsigtede forestillinger i de sønderjysktalende læsere.

Det skal desuden bemærkes, at jeg ved samlingen af stoffet har benyttet den af professor P. G. Thorsen efter originalen besørgede udgave af Flensborgs stadsret, og at tallene bag ved eksemplerne angiver de pågældende kapitler, hvor de forekommer i Thorsens udgave; derved betegnes overskriften med 0 og de to ovenfor omtalte, efter bylovens 126 kapitler følgende tillæg med henholdsvis 127 og 128. I de talrige tilfælde, hvor stadsretten frembyder samme eksempel på flere forskellige steder, anføres dog, når der ikke er særlige grunde til andet, kun ét af de pågældende kapitler.

Hvad endelig indholdet angår, da har jeg troet at burde lade den almindelige forståelighed være den særlig bestemmende leder ved valget af stoffet såvel som de enkelte synspunkter. Det er her nemlig ikke min hensigt at bringe nogen udtømmende videnskabelig afhandling, men blot at forsøge en jævn og almenfattelig fremstilling af, hvilken lighed der er mellem sønderjysk

nu og for 600 år siden. Dog menes dermed selvfølgelig ikke, at forståeligheden skal fremmes på rigtighedens bekostning: at de i det følgende fremførte eksempler på nuværende sønderjysk er rigtige, vil vel de fleste af læserne selv kunne stadfæste, og med hensyn til de sproghistoriske fænomener har en af vore kyndigste forskere på dette område, hr. cand. mag. P. K. Thorsen, været så venlig at give mig flere værdifulde vink samt at gennemlæse den væsentligste del af manuskriptet, forinden det gaves i trykken.

II. Retskrivningen for 600 år siden.

5. Når man kaster et blik i en af vore ældre håndskrevne danske bøger for eksempel fra det 15. eller 16. århundrede, så vil i regelen det første, der falder i øjnene, være den noget ejendommelige skrivemåde, og da især den ligefrem meningsløse sammenhobning af stumme, d. v. s. overflødige bogstaver. Således finder man f. eks. former som *selleff* i stedet for *selv*, han *svordh* for han *svor*, *offuergiffue* for *overgive* o. s. v.

I sammenligning med denne den senere middelalders „retskrivning“ er nu den i de omtalte, 600 år gamle lov-bøger anvendte måde at stave på ligefrem udmærket. Dette gælder også, og da ikke mindst, for den flensborgske stadsrets vedkommende: ligesom meningen gengives i korte og fyndige sætninger, således fremtræder også de enkelte ord uden al slags unyttigt påhæng. I talrige tilfælde stemmer betegnelsesmåden endogså nøjagtig overens med nutidens mest almindelige retskrivning, så at vi finder en hel mængde ord, der har samme betydning og selvsamme form som både i nuværende rigs-

dansk og sønderjysk landsmål. Som eksempler skal således nævnes: *aar* 16, *arm* 93, *barn* 2, *barns* 128, *bast* 93, *bro* 26, *buk* 93, *by* 1, *bymark* 24, *bæk* 24, *børn* 1, *danmark* 66, *dryp* 28, *faar* 93, *fisk* 93, *flæsk* 93, *folk* 48, *fæ* 119, *gang* 128, *gæst* 36, *haar* 70, *hals* 60, *hug* 59, *hus* 102, *husbond* 1, *husbonds* 118, *karl* 127, *kost* 2, *krop* 93, *landbo* 40, *læst* (mål) 93, *maal* 59, *mark* (mønt) 1, *nat* 128, *par* (enkelttal) 1, *par* (flertal) 1, *penning* 1, *pennings* 64, *præst* 128, *saar* 44, *sild* 93, *smør* 93, *staal* 93, *sten* 93, *stenhus* 128, *træ* 45, *træhus* 128, *øl* 93, endvidere: *fult* 35, *løs* 117, *mest* 1, samt: *han* 2, *ham* 11, *hans* 2, *hun* 1, *sin* 2, *sit* 88 og: *ni* 44, *ti* 86, desuden: *forgør* 10, *gør* 26, *maa* 14, *skal* 2, og endelig: *for* 8, *fra* 0, *i* 9, *næst* 58.

6. En så nøjagtig overensstemmelse mellem vort håndskrifts og nutidens ortografi, som den ovenfor omtalte, findes imidlertid kun i de færreste tilfælde. En større eller mindre forskellighed viser sig allerede ved betragtningen af vokalerne kvantitet eller længde. I nyere tid, og da navnlig efter det stockholmske retskrivningsmøde i sommeren 1869, er man jo mere og mere kommen fra at betegne vokalerne længde ved fordobling af lydtegnet. Af enkelte anvendes denne fordobling dog altid endnu, for eksempel i ord som *been* (ben), *gris* (gris), *muur* (mur) o. s. v., og tidligere var den jo ganske almindelig.

I overensstemmelse med denne nu noget forældede betegnelses måde fordobles i stadsretten vokalerne *e*, *i*, *u* for det meste i ord som:

fl.	sj., rm.
steen 89	sten

fl.	sj., rm.
see 35	se
sees 85	ses
skeer 24	sker
liim 93	lim
liispund 42	lispund
huus 28	hus

Dog skrives der også *sten* 93 og *hus* 102 som almindelig nutildags.

At der altså, som sagt, skrives *steen*, *liim*, *huus* o. s. v., vil vist næppe synes nogen forunderligt; mere påfaldende er derimod den tilsvarende fordobling af *o*, *y*, *ø* som i:

fl.	sj., rm.
hoor 78	hor
hoor 17	bor
foor 16	for
byys 18	bys
flyy 117	flyr
døør 1	dør

Et par steder fordobles vokalen desuden, endskönt den formodentlig den gang har været kort, f. eks :

fl.	sj., rm.
siin 93	sin
siit 2	sit
høør 37	hör
øøl 75	øl

Men mere almindelig er dog skrivemåden *sin* 102, lige så almindelig *sit* 99, og ved siden af *øøl* findes også *øl* 93, endogså i samme linje.

7. Når vi dernæst går over til vokalernes kva-

litet eller indhold, så finder vi i håndskriftet følgende fremtoninger:

1. Den korte *æ*-lyd, der i rigsdansk betegnes enten med *æ* (som i *tæt*) eller med *e* (som i *ret*), gengives i stadsretten så godt som altid ved *æ* alene, f. eks.:

fl.	sj., rm.,
gærning 50	gerning
hæst 44	hest
ræt 2	ret
sæng 1	seng
færsk 60	fersk
frælst 88	frelst
fæm 40	fem
ær 1	er

Et enkelt sted findes også *pænning* 128 ved siden af det ellers almindelige *penning* 93.

Stadsrettens skrivemåde kommer her altså lyden nærmere end vor nuværende danske retskrivning. Dette er desuden tilfældet med hensyn til den lange *æ*-lyd i ordet:

fl.	sj., rm.
hær 11	her

2. Den ubetonede vokal i endelser, den såkaldte „halvlyd“, der i nuværende rigsdansk betegnes med *e* (som i *hammer*, *lykkes* o. s. v.), gengives i håndskriftet almindeligst med *æ*, f. eks.:

fl.	sj., rm.
bismær 37	bismer
finger 73	finger
fiskær 22	fisker
iistær 93	ister
øræ 25	øre (mønt, flertal)

fl.	sj., rm.
bindær 120	binder
byggær 28	bygger
drikkær 84	drikker
flyttær 93	flytter
fæstær 34	fæster
hittær 116	hitter
husær 65	huser
liggær 90	ligger
lokkær 79	lokker
sættær 30	sætter
tæmmær 43	tømmer
føræs 27	føres
gøræs 11	gøres
hittæs 118	hittes
bundæn 114	bunden

Hvor vi nu har dette ubetonede *e* i endelser, findes dog også isteden for det ellers almindelige *æ* en enkelt gang, og da i tilslutning til den oprindelige skrivemåde, både *a*, *ø* og *i*, nemlig i:

fl.	sj., rm.
attan ¹⁾ 51	atten
barsøl ²⁾ 28	barsel
ængin ³⁾ 128	ingen

og desuden haves *i* for *æ* eller nuværende *e* også i ordet:

fl.	sj., rm.
engilsk 128	engelsk

3. Hvor oldsproget havde kort *y*, skriver stadsretten (ligesom middelalderens dansk i det hele) også allevegne *y*. Til dette *y* svarer i nuværende sønderjysk såvel som i

¹⁾ Oldn. *átján*. — ²⁾ Ved siden af *barnsøl* 128. — ³⁾ Oldn. *engi*.

skriftsproget dels den korte *ø*-lyd, der enten betegnes med *ø* (som i *trøst*) eller med *y* (som i *bryst*), dels den ligeledes korte, men noget mere åbne *ø*-lyd, der nu gjerne skrives *ö* (som i *lön*). — Til nuværende kort *ø* svarer *y* i:

fl.	sj., rm.
systær 6	søster
nytær 93	nørre(r), nødder
fyr 2	før
fyrst 50	først

Til nuværende kort *ö* svarer *y* i:

fl.	sj., rm.
kyn 13	kön
thyrær 57	törrer

Her kan desuden nævnes ordet:

fl.	sj., rm.
syn 13	sön

der oprindeligt i dansk hed *sun* i enkelttal, men derimod *synær* i flertal (oldn. enkelttal *sun(r)*, flertal *synir*). I stadsretten skrives det da også en enkelt gang *sun* 128.

4. Den lange *å*-lyd, der svarer til oldsprogets lange *a*, og som i vort nuværende skriftsprog betegnes ved *aa* eller *å* (jf. *gaas* eller *gås*, *staa* eller *stå* o. s. v.), gengives i stadsretten enten ligeledes ved *aa* (som i *aar* 16, *faar* 93, *staal* 93 o. s. v.) eller også ved det enkelte lydtegn *a*, som f. eks. i:

fl.	sj., rm.
har ¹⁾ 57	haar
mal ²⁾ 109	maal
manæth 27	maaned
marthbæk 24	Maardbæk

¹⁾ Ved siden af *haar* 70. — ²⁾ Ved siden af *maal* 59.

fl.	sj., rm.
skra 0	skraa
ma ¹⁾ 10	maa

Et enkelt sted gengives denne til oprindeligt *á* svarende lange *á*-lyd undtagelsesvis hverken ved *a* eller *aa*, men ved *o*, nemlig i ordet

fl.	sj., rm.
bothæ 11	baade

5. I steden for *u* skrives, navnlig i begyndelsen af ordene, ofte *v*, som f. eks.:

fl.	sj., rm.
vng 79	ung
vndær 64	under
vdygh 80	udyd
vtæn 16	urren, uden

o. s. v., og undertiden, særlig midt i ordene, *w*, som i:

fl.	sj., rm.
hws 11	hus

og enkelte andre ord, som senere skal nævnes.

6. Den korte *o*-lyd, der i skriftsproget betegnes med *o* (som i *bonde*) eller med *u* (som i *bunden*), gengives i stadsretten ligeledes enten ved *o* (jf. *husbond* 1) eller ved *u* (jf. *buk* 93). Der forekommer dog flere afvigelser, idet *u* skrives noget hyppigere end i nuværende dansk, og da i tilslutning til oldsproget i ord som:

fl.	sj., rm.
thummæl fingær 72	tommelfinger
um 14	om
up 25	op

eiler, i det *v* træder isteden for *u*:

¹⁾ Ved siden af *maa* 14.

fl.	sj., rm.
vm 1	om
vp 15	op

Desuden haves *u* i ordene:

fl.	sj., rm.
kummær 16	kommer
sum 2	som

hvilket stemmer overens med de ældste former, som findes i danske håndskrifter, hvorimod det afviger fra islandsk, hvor *komme* og *som* hedder *komu* og *somu*. På den anden side skrives, og da atter i enkelte gamle med oldsproget, et par steder *o*, hvor vi nu har *u* f. eks.:

fl.	sj., rm.
hog ¹⁾ 75	lug
hoggæn 71	huggen

7. Hvor rigsmålet og nuværende sønderjysk har *y*, har stadsretten i talrige tilfælde *iy*, som f. eks. i:

fl.	sj., rm.
biyg 127	byg
diyr 43	dyr
liys 128	lys
liysning 109	lysning
spiyt 1	spyd
thiyf 112	tyv

I steden for *iy* træder enkeltvis *igy*, *iu*, *yu*, nemlig i:

fl.	sj., rm.
spiiyt 119	spyd
thiuf 112	tyv
lyus 128	lys

¹⁾ Ved siden af *lug* 59.

Hvor stadsretten har *iy*, har oldsproget ligesom de andre gamle håndskrifter *iū*; vi har altså i

andre håndskrifter:	Flensb. bylov:
biug	biyg
diur	diyr
lius	liys
liusning	liysning

Dette *iy*, der som bemærket ikke er konsekvent gennemført, er altså noget særegent for Flensborg stadsret. Senere træffes det enkelte steder i litteraturen; hos Hans Tavsens f. eks. er det ret almindeligt. Det er først langt ned i tiden, at dette gamle *iū* (*iy*) bliver til *y*. Der er endnu minder om *iy* i nuværende vestjysk, hvor man hører *sjøng* (synge, oprindelig *siunge*, dernæst *siynge*), *liøng* (lyng, oprindelig *liung*, dernæst *liyng*). (Jf. P. K. Thorsen: Bidrag til nørrejysk lydlære, s. 42—43).

S. Med hensyn til konsonanternes betegnelse skal følgende bemærkes:

1. Bogstavet *j* kender stadsretten ikke: det eksisterer i det hele taget ikke i gamle håndskrifter. Den tilsvarende lyd betegnes altid ved *i*, som f. eks. i:

fl.	sj., rm.
iorth 7	jord
iærn ¹⁾ 93	jærn
biørn 43	bjørn
fiorth 22	fjord
fiærthing 72	fjærding
hiem 93	hjem
kiot 51	kjød, kød

¹⁾ Skrives også iern 93.

fl.	sj., rm.
skiold 1	skjold
ei 7	ej

Det sidstnævnte ord skrives også *æi* 8 og *ey* 15.

2. Lyden *v* betegnes i regelen ved *w*, som i:

fl.	sj., rm.
win ¹⁾ 93	vin
wintær 128	vinter
wold 14	vold (magt)
wægh 49	vej
wærth 41	værd, værdi
wæstær 24	vester
wor 98	vor
war 59	var
wil 31	vil
wæghær 42	vejer
wæghæs 49	vejes
with 2	ved
swiin 93	svin
sworn 66	svoren
hwær 1	hver
hwært 51	hvert
hwor 41	hvor

Undertiden gengives *v*-lyden dog også ved *u* f. eks.:

fl.	sj., rm.
aruing 1	arving
huærkin 128	hverken
quærn 93	kværn

3. Lyden *k* betegnes foruden ved *k* (som i *krop* 93, *bæk* 24, *fisk* 93) undertiden også ved *c*, f. eks.:

¹⁾ Eller *wiin* 53.

fl.	sj., rm.
cost ¹⁾ 55	kost
scaft 119	skavt, skaff
scal ²⁾ 1	skal
scamæl 51	skammel
scra ³⁾ 0	skraa

4. Lyden *s* betegnes i begyndelsen af et ord altid med *s* (jf. *saar* 44, *smør* 93, *staal* 93, *sin* 2 o. s. v.), i efterlyden derimod foruden ved *s* (som i *hus* 102, *hals* 60, *barns* 128 o. s. v.) efter en vokal samt efter *t* (*tl*) og *n* (*nd*) som oftest ved *z*, f. eks.:

fl.	sj., rm.
aaz 85	aas
laaz 116	laas
goz ⁴⁾ 95	gods
uplyzd 25	oplyst
gulz 66	gulds
landz 80	lands
manz ⁵⁾ 28	mands
brunznes ⁶⁾ 22	Brunsnæs

5. Hvor dansk rigsmål har *ld*, *nd* i efterlyden, og hvor disse i sønderjysk udtales „blødt“ (mouilleret), der har stadsretten enten ligeledes *ld*, *nd* (som i *sild* 93, *husbond* 1) eller *ll*, *nn* (*n*).

Eksempler på rm. *ld* = fl. *ll*:

fl.	sj., rm.
gull 119	guld
full 1	fuld
byvöll 14	byvold

¹⁾ Ved siden af *kost* 2. — ²⁾ Ved siden af *skal* 2. — ³⁾ Ved siden af *skra* 0. — ⁴⁾ Eller *gooz* 3, *gwoz* 2. — ⁵⁾ Ved siden af *mans* 74. — ⁶⁾ Eller *brunznees* 88.

Eksempler på *rn. nđ* = *fl. nn* eller *n*:

fl.	sj., rn.
annæn 1	anden
annæns 30	andens
brennær 56	brænder
finnæs 61	findes
innæn 11	inden
man 2	mand
skin ¹⁾ 93	skind
in 59	ind

Denne adskillelse af *ld* og *ll* samt *nđ* og *nn* er på ingen måde vilkårlig. Oprindeligt har nemlig det danske sprog, som alle germanske sprog, haft både et *ld* og et *ll*, både et *nđ* og et *nn*. Disse lyd er nøje holdt ude fra hinanden ikke alene i oldnordisk, men også i de ældste danske håndskrifter. Det er dette oprindelige lydforhold, der møder os i Flensborg stadsrets *sild*, men *gull*, *husbond*, men *annæn* og lignende. I det senere skriftsprog blandedes lydene sammen, og skrivemåden *ld*, *nđ* blev almindelig både for *ld* og *ll*, både for *nđ* og *nn*. I nuværende sønderjysk kan man endnu i regelen kende det gamle forhold på vokalens længde, idet nemlig ord, der oprindeligt skreves med *ld*, *nđ*, i nuværende sønderjysk, afvigende fra skriftsproget, har lang vokal foran *ld*, *nđ* (dog med undtagelse af *i*), medens ord, der oprindeligt skreves med *ll*, *nn*, ligesom i skriftsproget har kort vokal. Vi finder således f. eks :

¹⁾ Ved siden af *skin* findes *grasking* 93, der vistnok skal betyde *graskind*.

	oldn.	sj.	rn.
	gjald	gjaeld	gæld
	kaldr	koeld	kold
	mold	moeld	muld
men:		⏟	
	kall	kald	
	tröll	trold	
	ull	uld	
og ligeledes:			
	sandr	saend	sand
	hönd	haend	hånd
	blindr	bleend	blind
men:		⏟	
	sannr	sand	(tillægsord)
	munnr	mund	
	þunnr	tynd	

At de to forhen nævnte, med *ld* og *nd* skrevne ord i stadsretten: *sild* og *husbond*, nu netop ikke har lang vokal foran *ld* og *nd*, er forklarligt, idet *sild* jo har *i* foran *ld* og den sidste stavelse i *husbond* er uden akcent eller eftertryk og som følge deraf forkorter vokalen; alene hedder jo ordet *bonde* i sønderjysk *buend*, altså med lang vokal.

Det kan endnu bemærkes, at det personlige stedord *han* (oldn. *hann*) ved siden af *han* 2 (hvilken form er den almindelige) også fejlagtig skrives *hand* 17.

6. I håndskriftet findes i regelen konsonantfordobling på samme måde som i skriftsproget, (f. eks.: *penning* 1, *drikkær* 84, *sættær* 30, *tæmmer* 43 o. s. v.), men der er dog enkelte steder, hvor en sådan fordobling ikke finder sted, f. eks.:

fl.	sj., rm.
domær 78	dommer
gamæl 128	gammel
lukær 29	lukker
hylæs 70	hylles

I disse ord er den enkelte konsonant oprindelig. Uden for denne række kan anføres:

fl.	sj., rm.
bygæn 29	byggend, byggen

der kommer af oldn. *byggja* (altså med *gg*), samt:

fl.	sj., nr.
skipær 93	skipper

der skal være plattysk eller hollandsk og egentlig hedde *skipher*.

III. Rodstavelsernes lydlige forhold.

9. I det foregående afsnit har vi altså betragtet en hel række ord og former, der for 600 år siden i det væsentlige har lydt, som de lyder den dag idag både i sønderjysk landsmål og almindeligt rigsmål, medens det kun er måden at betegne dem på, der er delvis forskellig fra nutidens retskrivning. Der skal nu i de følgende afsnit endvidere fremdrages et antal ord og former, der i enkelte punkter er mer eller mindre forskellige fra rigsmålets, hvorimod de vil findes at stemme overens med vort nuværende sønderjyske. Denne overensstemmelse kan enten bero på, at disse ord og former i deres nuværende skikkelse i dialekten er bevarede helt fra oldsproget af og altså ikke har gennemgået nogen særlig forandring i mellemtiden, eller den kan være begrundet i en fra almindelig dansk forskellig og allerede for 600 år siden stedfunden udvikling i dialekten. — Først

vil jeg her dog nævne et par tvivlsomme tilfælde nemlig:

1. Da der af stadsrettens skrivemåde ikke altid kan ses, om en vokal har været udtalt kort eller lang, får man for enkelte ords vedkommende lade stå hen, om de dengang er blevne udtalte ligesom i nuværende sønderjysk, eller om de nærmere har svaret til rigsmålets udtale. Således udtales følgende ord i nuværende sønderjysk med langt *a* resp. *u*, medens disse vokaler i rigsmålet er korte:

	fl.	sj.	rn.
	brand 56	braend	brand
	land 9	laend	land
	hwnd 44	huend	hund
	pund 93	puend	pund

Vi kan i henhold til § 8, 5 allerede på forhånd være temmelig sikre på, at disse ord i oldsproget skreves med *nd*, og ikke med *nm*; de hedder da også i oldnordisk *brandr*, *land*, *hundr*, *pund*. Men det vil vistnok være vanskeligt at bestemme, hvorledes udtalen af ordenes vokaler *a* og *u* i disse tilfælde har været her i Sønderjylland ved slutningen af det 13. århundrede; i oldnordisk er disse vokaler korte, i nuværende sønderjysk er de lange, og man kan altså ikke uden videre afgøre, om deres forlængelse har fundet sted allerede før stadsrettens affattelse eller senere. Derimod tør det vel antages, at de to følgende ord også den gang er blevne udtalte ligesom i nuværende sønderjysk:

	fl.	sj.	rn.
	løn 55	löen	lön
	dør 116	dö(r)	dör

eftersom det første i oldnordisk skrives *laun* (altså langt

ligesom i sj.), og det andet *dyrr* (altså kort ligesom i nuværende sønderjysk).

2. Da *v* i stadsretten ikke så sjældnen skrives *u* (jf § 8, 2), får de ord, hvori et sådant *u* følger på en vokal, i regelen udseende af at stemme nøjagtigere overens med nuværende sønderjysk end med rigsmålet, f. eks.:

fl.	sj.	rm.
grauær 46	grawe(r)	graver
louær 62	lowe(r)	lover
louæs 107	lowes	loves
prouæst 81	prowst	provst
røuer 89	röwe(r)	røver
prouæs 16	pröwes	prøves

Men måske er denne nøjagtigere overensstemmelse kun tilsyneladende.

10. Er der således nogen usikkerhed tilstede, hvor det drejer sig om kvantitetsforhold, så kan dette ikke siges at være tilfældet med hensyn til vokalerne's kvalitet eller indhold.

En stor mængde ord i vort håndskrift udmærker sig særlig derved, at de med hensyn til rodstavelsens vokalske bestanddel er fuldstændig overensstemmende med vort nuværende sønderjyske landsmål, hvorimod de er mer eller mindre afvigende fra rigsmålet. Der kan navnlig anføres følgende forhold:

1. Oldsprogets *u* er i stadsretten savel som i nuværende sønderjysk bibeholdt enkelte steder, hvor det danske rigsmål har antaget enten *ø* eller *å*. Således har fl. og sj. *u*, hvor rm. har *ø* (*e*), i:

fl.	sj.	rm.
giald 64	gjaeld	gæld
iauæn 1	jawn	jævn
iauænt 2	jawnt	jævnt
fram 48	fram	frem

medens fl. og sj. har *a*, hvor rm. har *å*, i:

fl.	sj.	rm.
hand 11	haend	hånd
rath 60	raej	råd

(Jf. desuden *kam*, § 16, 2, a). De nævnte ord hedder i oldn. *gjald*, *jafn*, *jafnt*, *fram*; *hönd* (*handar*), *råd*.

2. Hvor oldsproget har *æ*, er dette i flere tilfælde bibeholdt både i stadsretten og nutidens sønderjysk, medens det i rigsdansk er gået over til *a* eller *å*, f. eks. i:

fl.	sj.	rm.
æruæ 5	ærre	arve
ærfløs 95	ærreløs	arveløs
nær 93	næe(r)	når
hwannær 25	hvonæe(r)	hvornår

og desuden i et antal udsagnsords nutidsformer, der senere (§ 16, 1, a) vil blive særlig fremhævede.

Ordet *arve* hedder på oldnordisk *erfa* og ligeledes overalt i ældre dansk *æruæ*, *erffue* og lignende, altid med *æ* eller *e*. I midten af det 16. århundrede begyndte denne form at fortrænges af det moderne *arffue*. Hvor længe der har været folk i Danmark udenfor Sønderjylland, der har brugt *æ* for *a* i dette ord, kan man ikke sige. P. Syv fortæller et sted, at bønderne på hans tid (1631 til 1702) sagde *ærre*, og det er efter al sandsynlighed Sjællands bønder, han tænker på. Dette er, såvidt hr.

cand. P. K. Thorsen ved, det sidste litterære vidnesbyrd om, at *ærve* lever i kongerigsk dansk.

3. Et par steder er oldsprogets *e* bibeholdt i stadsretten og sønderjysk, hvor rigsmålet har antaget *æ* eller *i*, nemlig i:

fl.	sj.	rm.
leggær 27	legge(r)	lægger
leggæs 17	legges	lægges
eld 91	eld	ild

I oldn. skrives disse ord *leggr*, *leggjask*, *eldr*.

4. I et par ord har fl. og sj. *i*, hvor rm. har *ø* eller *æ* (skrevet *e*), nemlig:

fl.	sj.	rm.
timbær 55	timme(r)	tømre
winstær 113	vinste(r)	venstre
wintæs 80	vintes	ventes

5. Nogle steder har fl. og sj. *y*, hvor rm. har *ø* f. eks.:

fl.	sj.	rm.
syndagh 94	syndda	søndag
synnæn 24	synden	sønden
tynnæ 93	tynde(r)	tønder
ygh 74	y'	öje

6. I ikke så få tilfælde har fl. og sj. *o*, hvor rm. har *a*. Dette viser sig navnlig foran *l* som i:

fl.	sj.	rm.
oll 1	old	al
olt 2	oldt	alt
molt 57	molt	malt
follær 39	folde(r)	falder

eller, idet der isteden for *o* skrives *aa*:

fl.	sj.	rm.
aaldær 7	older	alder

men desuden også i endelsen *-skab*, sj. *-skob*, f. eks.:

fl.	sj.	rm.
hærscop ¹⁾ 56	he(r)skob	herskab
boskup ²⁾ 11	boskob	boskab (møbel)

7. Enkelte steder, hvor stadsretten og nuværende sønderjysk har *o* (*å*), har rigsmålet *u*, f. eks.:

fl.	sj.	rm.
both 128	boj	bud
skod 128	skod (skå)	skud
loghæ 56	low'	lue
hool 74	hoel	hul

(Jf. desuden *skot*, § 16, 3, a). Alle disse former er gamle jyske ligesom f. eks. *kol* (sj. *kol*, rm. *kul*) og *trog*h (sj. *trow*, rm. *trug*). Det jyske sprog er her fra den fjærne oldtid fulgt med det vestnordiske (o: norsk-islandske), medens østdansk (o: sjællandsk, skånsk) og svensk fra oldtiden af har vokalen *u* ligesom det nuværende skriftsprog.

8. I et par tilfælde har fl. og sj. den korte *o*-lyd (skrevet *o* eller *u*), hvor rm. har kort *ø*-lyd (skrevet *y* eller *ö*), nemlig.

fl.	sj.	rm.
brollup ³⁾ 11	brollup	bryllup
muk 27	mog	mög

9. Et enkelt sted har fl. og sj. *u*, hvor rm. har *o*, nemlig i:

fl.	sj.	rm.
kunæ	kuen	kone

Formen *kunæ* er almindelig i de gamle håndskrifter.

¹⁾ Også skrevet *hærskup* 95, *hærscup* 59. — ²⁾ Eller *boscup* 11.
— ³⁾ Også skrevet *brollæp* 2, *brullop* 128 og *brutlap* 128.

10. I en del ord havde alle de nordiske sprog oprindelig lydforbindelsen *ja* (den såkaldte brydning.) Denne findes i alle middelalderlige danske skrifter, og saledes ogsaa i Flensborg bylov. (Jf. ovenfor § 10, 1: *giuld, iuuæn.*) I dansk forandredes dette *ja* i skrift til *jæ*, og senere faldt *j* i nogle ord bort. Den nuværende jyske (nørre-såvel som sønderjyske) dialekt har dog oftere bevaret dette *j*, hvor det er gået tabt i rigsmålet. I henhold til vort håndskrift kan der saledes anføres:

fl.	sj.	rn.
miøl 50	mjøel (mjæl)	mel
sielf 96	sjel	selv

Ordet *mel* har fra gammel tid af i dansk heddet både *miøl* og *mial*, og begge disse former findes da ogsaa bevarede hos os, idet man i Vestslesvig særlig siger *mjøel*, i Østslesvig derimod *mjæl*. (Jf. ligeledes *mjolk* og *mjælk*, rn. *mælk*.) Ordet *selv* hedder på oldnordisk *sjalfr*. — Her skal der desuden til slutning anføres, at fl. og sj. har *j*, hvor dette ikke er tilfældet i skriftsproget, i:

fl.	sj.	rn.
ien 1	jen	en
iet 93	jet	et

11. De i det foregående fremdragne eksempler på vort nuværende sønderjyske landsmal er gennemgående ord, som man kender og bruger i hele det dansktalende Slesvig; vi finder i stadsretten imidlertid ogsaa et lille antal ord, der i den tilsvarende form kun er kendte og altsaa bevarede i enkelte egne af landsdelen. Jeg nævner her følgende tilfælde:

1. Stadsretten har enkelte steder, afvigende fra

rigsmålet og almindeligt sønderjysk, en lydsænkning (*ie, ue* isteden for *e, o*), som endnu findes i enkelte egne af landet, nemlig på Als og nede ved sproggrænsen. De herhen hørende ord er:

fl.	Als, Sydsl.	rm.
bien 74	bien	ben
stien ¹⁾ 93	stien	sten
giet 93	gie(r)	ged
ieth 16	ie(r)	ed
mien ieth 21	mienie(r)	mened
mier ²⁾ 83	mie(r)	mere
ien 33	ien	egen
huuæth ³⁾ 70	huej	hoved
nabur ⁴⁾ 126	nabue(r)	naboer

2. I Mellem- og Vestslesvig høres ofte *å*, hvor man ellers i sønderjysk såvel som i rigsmålet har *a*. Dette fænomen viser sig også på enkelte steder i stadsretten, f. eks.:

fl.	Vestsl.	rm.
staang 75	stång	stang
swor 101	svår	svar
wor 59	vår	var
woon 66	vån	van (van til)

3. Af andre, mere isoleret optrædende fænomener kan nævnes:

fl.	sj.	rm.
winnæ 128	vinne(r)	} Sydsl. venner
wwin 60	uvin	

¹⁾ Ved siden af *sten* 93, og *steen* 89. — ²⁾ Skrives også *mieræ* 86.
— ³⁾ Ved siden af *houæth* 82. — ⁴⁾ Skrives også *naabur* 60.

fl.	sj.		rm.
mykæt 51	myer	} Vestsl.	meget
dyghæn 89	dyen		dögn
tölf 56	töl		tolv
krauær 12	krawe(r)	Åbenrå	kræver
thry 128	try	} Als	tre
ient 40	jint		et

IV. Endelsernes lydige forhold.

12. Medens målene på de danske øer, og med dem også rigsmålet, har bevaret den ubetonede endelse *-e*, i hvilken oldsprogets tre endelsesvokaler *a, i, u* er faldne sammen, har sproget på den jyske halvø, altså også det sønderjyske, bortkastet denne uakcentuerede endelse. Det hedder således f. eks. i:

oldn.	rm.	sj.
tunga	tunge	tung ¹⁾
silki	silke	silk ¹⁾
skulu	skulle	skull ¹⁾

Denne bortkastelse af det tonløse udlydende *-e* findes allerede i den flensborgske stadsret, og da i følgende former:

1. Navneord af den svage böjning, f. eks.:

fl.	sj.	rm.
biælk 45	bjelk ¹⁾	bjælke
bunk 93	bunk ¹⁾	bunke
fræls 17	frels ¹⁾	frelse
fyrst 15	fyrst ¹⁾	fyrste

¹⁾ Af hensyn til eventuelle fonetikere iblandt læserne må det bemærkes, at apostrof (') bag ved en stavelse her ikke, som sædvanlig i lydskrift, skal betegne stød, men den højere tone. (Jf. „Dania“ 1897, s. 65 ff.).

fl.	sj.	rm.
gaat 29	ga(r)'	gade
gild 78	gild'	gilde
klæth 35	klæj'	klæde
leg ^h 84	lej'	leje (lejemål)
lou 43	löw'	løve
lokkels 79	lok'kels	lokkelse
naath 0	naaj'	nåde
ryll 93	roll'	rulle
scath 45	skæj'	skade
skiep ²) 54	skjep'	skæppe
skift 1	sköwt'	skifte
smit 35	smitt'	smitte
spar 45	spa(r)'	sparre
tynn 93	tynd'	tønde
witn 33	virn'	vidne
ygh 74	y'	øje
æfn 1	öwn'	evne
ølkun 54	øl'kun	ølkone

2. Sammensatte navneords første led:

fl.	sj.	rm.
arngjald 63	a(r)n'gjaeld	arnegæld
faast dagh 127	faest'daw	fastedag
frugh aftæn 0	fru'owten	frueaften
fæst penning 38	fæst'penning	fæstepenning
gild brøthær 78	gild'bröje(r)	gildebrødre
iorthfærth 128	jord'færd	jordefærd
land wægh 85	land'vej	landevej

3. Navneords flertal. (Jf. §. 14, 1, a).

¹) Og *lustegh* 111. — ²) Og *byskiep* 127.

4. Tillægsords flertal og bestemte form (Jf. § 15, 1, a og b).

5. Tillægsords og biords komparativ. (Jf. § 15, 2).

6. Talord, hvoraf der skal nævnes:

fl.	sj.	rm.
fyr 11	fi'e(r)	fire
aat 67	aat'	otte
tiygh 127	tyw'	tyve
fyrtyygh 58	fyr'retyw'	fyrretyve
fyrst 25	føest'	første
fiærth 64	fjæ'e(r)	fjerde
fæmt 94	femt'	femte
half fæmt 93	halfemt'	halvfemte

7. Stedord. (Jf. § 15, 1, a og 4, a: sin og hin).

8. Udsagnsords navneform, f. eks.:

fl.	sj.	rm.
biuth 128	by'	byde
foll 25	fold'	falde
hald 38	hoeld'	holde
kall 87	kold'	kalde
leg 44	legg'	lægge
læp 112	løf'	løbe
sigh 31	si', sæj'	sige
skift 8	sköwt'	skifte
striith 117	stri'	stride
swæær 8	svæ'e(r)	sværge

9. Udsagnsords ønskeform:

fl.	sj.	rm.
bøt 44	bø'e(r)	bøde
drægh 35	dræj'	drage

fl.	sj.	rn.
gif 2	gi'	give
hald 17	hoeld'	holde
hæng 112	heng'	hænge
leg 44	legg'	lægge
wær 76	væ'e(r)	være

10. Nutids tillægsform af en del udsagnsord:

fl.	sj.	rn.
gømænd 10	gjem'mend	gemmende
liuænd 93	löw'end	levende
sannind 66	sand'end	sandende
sighlænd 93	sej'lend	sejlende
swerænd 60	svæ'rend	sværgende
vwitænd 83	uvi'dend	uidende

11. Svage udsagnsords datidsform:

fl.	sj.	rn.
hafth 0	haej'	havde
legth 111	lej'et	lejede
saald 111	soeld'	solgte
sculd 85	skuld'	skulde

12. Et biord, nemlig:

fl.	sj.	rn.
hiem 63	hjemm'	hjemme

Denne bortkastelse af halvlyden finder dog langt fra sted overalt; endelsen *-e*, der skrives *-æ*, bibeholdes i håndskriftet i mange tilfælde, f. eks.: *frælsæ* 14, *hærræ* 66, *neuwæ* 75, *pakkæ* 93, *diskæ* 128, *hæstæ* 93, *andrewæ* 13, *fleræ* 34, *meræ* 40, *olla* 0, *samæ* 2, *tomæ* 93, *fiyræ* 0, *utæ* 23, *domæ* 21, *fiskæ* 22, *føræ* 41, *hængæ* 114, *kummæ* 40, *louæ* 83, *løseæ* 31, *mistæ* 79, *sælæ* 41, *sættæ* 91, *wæræ* 11, *kunde* 8 o. s. v. Grunden til denne usikker-

hed vil ikke være let at forklare. Selv Lyngby står rådvild over for dette problem; han skriver¹⁾: „Uklart er mig forholdet med endelsens tonløse *æ*, der snart skrives, snart udelades. Var det på den tid just ved at svinde, eller tog man ved dets tilføjelse hensyn til mindet om, at det havde været der, eller lod man sig lede af ønålet?“

13. Ved den omtalte bortkastelse af endelsens vokal kan der imidlertid indtræde den omstændighed, at der leveres en for udtalen alt for vanskelig sammenstilling af konsonanter, og at vi derfor uvilkårlig indskyder et understøttende *-e* foran den sidste konsonant. Dette fænomen findes også i rigsmålet. Her dannes jo f. eks. den bydende mådes enkelttal af den tilsvarende navneform ved bortkastelse af dennes slutnings-*e*, som *givr!* af *give*, *hold!* af *holde*, *kør!* af *køre* o. s. v.; men danner vi saledes den bydende måde f. eks. af udsagnsordene *handle* og *lindre*, så får vi et par former, der ikke er rigtig bekvemme at udtale, nemlig *handl!* og *lindr!*, og vi søger derfor i regelen at lette udtalen ved at indskyde et *e* imellem den sidste og den næstsidste konsonant, ved altså at sige *handel!* og *linder!* Svarende til den langt hyppigere bortkastelse af endelsens vokal findes denne understøttende indskydelse selvfølgelig oftere sted i den sønderjyske dialekt (som i jysk overhovedet). Således har vi f. eks.:

oldn.	rn.	sj.	
		ikke:	men:
humli	humle	(huml)	hum'el
yngri	yngre	(yngr)	ynge(r)
reikna	regne (med tal)	(regn)	reg'en

¹⁾ Bidrag til en sønderjysk sproglære, s. 7, anm. 3, 2.

I den flensborgske stadsret nu findes denne indskydelse af halvlyden *e* (skrevet *æ* eller *i*) samtidig med bortkastelsen af slutningsvokalen jævnlig, som f. eks. i følgende former:

fl.	sj.	rm.
humæl 37	hum'el	humle
hauær 127	how'e(r)	havre
sykæn dagh 94	søgen daw	søgnedag
stæuæn dagh 40	stöw'endaw	stævnedag
brøthær 78	bröj'e(r)	brödre
høghær 113	hye(r)	höjre (hånd)
winstær 113	vinste(r)	venstre
hindær 96	hind'e(r)	hindre
timbær 55	tim'e(r)	tømre

Inklamringen af det sluttende *r* i de sønderjyske betegnelser antyder, som tidligere omtalt, at dette *r* ikke udtales i visse egne af landsdelen, særlig på østkysten, så at vi der altså atter får former, der ender på et tonløst *e*, nemlig *how'e*, *brøj'e*, *hye*, *rinste*, *hind'e*, *tim'e*. Dette tilfælde indtræder desuden — og da ikke blot på østkysten, men over hele det nordlige Slesvig — når den pågældende konsonant er *g* (fl. *gh*), idet dette *g* overalt falder bort, medens den indskudte vokal bibeholdes, f. eks.:

fl.	sj.	rm.
biærigh 88	hjer'e	bjærge
fyligh 123	føl'e	følge
æních 83	en'e	ingen.

Om oprindelsen af de to former *rm. ingen* og *sj. en'e* skriver Lyngby i sit bidrag til en sønderjysk sproglære, side 53: „Ordet *ingen*, oldn. *engi*, kommer af talordet *én*, oldn. *einn*, og nægtelsen *gi*: *ein-gi* med uforandret *n* (tand-

lyden *n*) var vanskeligt at udtale; enten antog *n* ganelyden (altså *ng*; således i vort *ingen*, af oldsprogets *engan*, en genstandsform) eller også der indskødes en halvlyd; således opstod (med den jyske bortkastelse af slutnings-*eet*) formen *æniġh*, Flensborg bylov 83, 119 (*ænik* 90), eller forkortet *ænniġh*, samme sted kap. 50. Ved bortkastelse af *g* opstod den nærværende form.“

V. Bøjningsforhold.

14. Hidindtil har vi betragtet ligheden mellem sproget i stadsretten og vort nuværende landsmål med særligt hensyn til de lydlige forhold i ordenes grundformer; nu vil vi gå videre og henvende opmærksomheden navnlig på ordenes forandringer i deres forskellige forbindelser med de øvrige sætningsled, kort sagt: på ordenes bøjning. Derved vender vi os først til navneordenes bøjning og finder da følgende:

1. Navneordenes talbøjning har ifølge håndskriftet i mange væsentlige punkter været den samme for 600 år siden som i nuværende sønderjysk. Der kan således navnlig fremhæves:

a) Hvor *rm.* danner flertalsformen ved at tilføje *-e* til enkelttal, udelades dette *-e* i *fl.* og *sj.* for eksempel i:

<i>fl.</i>	<i>sj.</i>	<i>rm.</i>
dagh 26	daw'	dage
disk 128	disk'	diske (fade)
suskæn 8	sø'skend	søskende
brøthær 78	bröj'e(r)	brødre

b) Hvor rigsmålet danner flertalsformer ved at tilføje *-r* eller *-er*, udelades disse endelser ligesom i nuværende sønderjysk i:

fl.	sj.	rm.
bøon 93	böen'	bönner
æært 93'	æ(r)t'	ærter
gæst 11	gæst'	gæster

Hertil hører endvidere målbetegnelserne

fl.	sj.	rm.
læst 86	læst	læster
skip 50	skjep'	skæpper

Det hedder i stadsretten *thre skip hwata*, sj. *tre skjep hve'e(r)*.

c) Af navneordet *ygh*, sj. *y'*, rm. *öje*, dannes overensstemmende med nuværende sj. den uregelmæssige flertalsform:

fl.	sj.	rm.
øghæn 23	öjen (öjn)	öjne

I *øghæn* er der ikke indskudt nogen understøttende lyd; det hedder fra første færd af *øghun*.

2. Med hensyn til navneordenes kausbøjning skal her kun anføres ejeformen af ordet *by* i forbindelse med det bestemte kendeord; den hedder i fl. i overensstemmelse med nuværende sj., men i modsætning til rm.

fl.	sj.	rm.
bysins 14	bysens	byens

Vi siger jo endnu den dag i dag *bysens folk*, *å snakki om bysens bæst* o. s. v. ligesom tilsvarende *dawsens lys*, *huwsens bund* o. lign. Denne ejeforms-endelse *-sens* stammer fra oldsproget, hvor navneordenes forbindelse med det bestemte kendeord bestod i en blot sammensætning med næsten uforandret bibeholdelse af begges endelser, så at ordene i denne sammensætning fik en dobbelt bøjning, f. eks. nævneform: *konungr-inn*, eje-

form: *konungs-ins*, eller nævneform: *skip-it*, ejeform: *skips-ins*. Det første *s* i endelsen *-sens* er altså navneordets, det sidste kendeordets ejeformsmærke.

15. Vi kommer så til de tillægsagtige ords, d. v. s. tillægsordenes, talordenes og stedordenes bøjning og finder:

1. Ved dannelsen af tillægsordenes flertal og bestemte form antager stadsretten som oftest ikke noget *-e*, så at altså også her det nuværende sønderjyske mål står sproget i stadsretten nærmere end rigsmålet.

a) Af flertalsformer kan anføres:

fl.	sj.	rm.
full 42	fuld'	fulde
oll 25	old'	alle
all hand 22	old'haend'	allehånde
andær 35	and'e(r)	andre
manigh 60	man'e	mange
frammærst 124	fram'me(r)st	forreste

Herhen hører også flertallet af det tillægsagtige personlige stedord, der hedder:

fl.	sj.	rm.
sin 127	sin'	sine

b) Af eksempler på bestemte former hidsættes:

fl.	sj.	rm.
fals 98	falsk'	falske
sam 54	saem'	samme
fyrst 25	føest'	første
næst 31	næst'	næste
mest 93	mest'	meste
mæthælst 1	med'delst	mellemste
høghæst 99	hy'est	højeste

2. Tillægsordenes højere grad (komparativ) antager i regelen heller ikke noget *-e*; det hedder altså:

fl.	sj.	rm.
dyrær 54	dy're(r)	dyrere
jafnær 8	jaw'ne(r)	jævnere
fleer 113	fle'e(r)	flere
mier 83	me'e(r)	mere

Desuden findes i stadsretten komparativformen:

fl.	sj.	rm.
minnæ 42	min'ne(r)	mindre

der også skrives *mindær* 73. Angående disse to former: *minnæ* og *mindær* har hr. cand. P. K. Thorsen givet mig følgende oplysninger: Stammen er *min* (ikke *minn*). Komparativendelsen er *-ri*; det gav:

1. minri.

Men der gjaldt en fælles nordisk lydlov i den fjærneste oldtid, der sagde: *nr* bliver *nn*. Derfor er det oprindelige *minri* i olddansk, oldsvensk o. s. v. blevet:

2. minni.

I en senere periode kom man, tvungen frem af analogien, til at omændre denne komparativ, så den kom til at ligne andre komparativer, det vil sige, man föjede *-ri* (o: *ræ*) til. Nu lød altså formen:

3. minnri

eller *minnræ*. Herved blev den jyske dialekt stående, det vil sige, den bortkastede som altid endevokalen og indskød en hjælpevokal, hvorved der fremkom:

4. minnær.

Denne form eksisterer endnu i jyske dialekter; men der er egne, hvor slutnings-*r* bortfalder, og her hedder det altså:

5. minne.

Men i østdansk bestod der en lov, der sagde: *nnr* bliver *ndr* og med indskudt hjælpelyd *ndær*; *minnri* blev altså *mindri*. Det er dette *mindre*, der endnu findes i vort dannede danske talesprog som i det danske skriftsprog, og det er dette *mindær*, der spøger — som litterært spøgelse — i Flensborg bylov. Skemaet for *mindre* er altså:

	min-ri	
	min-ni	
	minn-ri	
	┌───────────┐	
østdansk:	mindri	jysk:
	mindre	minnær
	mindre	minne

3. Tillægsordenes og stedordenes könsböjning er i stadsretten gennemgående den samme som både i nuværende sønderjysk og i dansk rigsmål, idet intetkönn dannes af fælleskönn ved et tilföjet *-t*, f. eks. *fullt* 35 af *ful*. Ligeledes bortkaster talord og tillægsagtige personlige stedord på *n* i regelen dette *n* foran det tilföjede *t*, så at vi altså f. eks. har intetkönsformerne *iet* 93 af *ien* 93 og *sit* 88 af *sin* 2. I modsætning til rigsmålet bortkastes derimod også et foregående *e* i formen:

fl.	sj.	rm.
ant 45	andt	andet

På den anden side findes der dog også eksempler på, at et talords eller tillægsagtigt personligt stedords endelses-*n* ikke er bortkastet eller sammensmeltet med det følgende *t*, og i disse tilfælde vil vi også kunne finde tilsvarende former i nuværende sønderjysk, medens de ikke kendes i rigsmålet. Det drejer sig her nemlig om intetkönsformerne:

fl.	sj.	rm.
ient 40	jint (jet)	ét
sint 41	sint (sit)	sit

af hvilke den førstnævnte bruges på Als, medens den anden desuden kan høres i andre egne, især iblandt ældre.

4. Med hensyn til stedordenes kausbøjning finder vi følgende med nuværende sønderjysk fuldstændig overensstemmende ejendommeligheder:

a) Ejeform og afhængighedsform af det personlige stedord *han* hedder begge i enkelttal:

fl.	sj.	rm.
hin ¹⁾ 81	hind	hendes
hin ²⁾ 81	hind	hende

b) Ejeform i flertal af det personlige stedord *han* (*hun*, *den*, *det*), altså rigsmålets *deres*, har ligesom i nuværende sønderjysk forskellig form, eftersom den står vedföjet, d. v. s. foran det tilsvarende navneord, eller adskilt fra dette. Vedföjet hedder den nemlig:

fl.	sj.	rm.
ther ³⁾ 11	dæ(r)	deres

f. eks. *mæth ther hand*, sj. *med dæ(r) havnd*, medens den adskilt hedder:

fl.	sj.	rm.
thers 3	dæs	deres

f. eks. *gaghin oc skuthæ wære oll thers*, sj. *gawn å skæj' wær' old dæs*.

16. Særlig fremtrædende er den lighed, der består mellem stadsrettens mål og den nuværende sønderjyske dialekt, dog i udsagnsordenes bøjning, og da navnlig i nutids og datids fremsættende måde og förnutids tillægsmåde.

¹⁾ Skrives også *hinæ* 82. — ²⁾ Skrives ligeledes også *hinæ* 79.
— ³⁾ Skrives også *theræ* 113.

1. I nutids fremsættende måde gør to slags ejendommeligheder sig gældende, nemlig:

a) Når udsagnsordets stamme er *a*, går dette *a* i nutidsformen (ligesom i nuværende *sj.*, men afvigende fra *rm.*) som oftest over til *æ* — nutiden modtager omlyd, som det hedder. (Jf. § 10, 2). Dette er tilfældet i:

fl.	sj.	rm.
fæær 33	fæe(r)	får
slæær 64	slæe(r)	slår
gæær ¹⁾ 74	gæe(r)	går
fær 111	fæ(r)	farer
fellær 25	fælde(r)	falder
heldær 127	hælde(r)	holder
dræghær 75	dræje(r)	drager
lætær 125	læ(r)	lader
hæuær 2	hæ(r)	har

Disse former hedder på oldnordisk (3. person enkelttal): *fær*, *slær*, *gengr*, *ferr*, *fellr*, *heldr*, *dregr*, *lætr*, *hefir*. — Foruden disse har vi i nuværende sønderjysk som bekendt en række andre tilsvarende former, som f. eks.: *sæe(r)* (han sår), *flæe(r)* (han flår), *stæe(r)* (han står), *blænde(r)* (han blander), *ægge(r)* (han ager), *tæje(r)* (han tager), *kømme(r)* (han kommer), *söwe(r)* (han sover) o. a., der i oldn. hedder: *sær*, *flær*, *stendr*, *blendr*, *ekr*, *tekr*, *kømr* eller *kemr*, *søfr* eller *sefr*. Dette vokalskifte i de nævnte og enkelte andre udsagnsords nutid er en af det sønderjyske landsmåls mærkeligste ejendommeligheder. Det haves også i det norske folkesprog²⁾, men vides derimod ikke

¹⁾ Skrives også *gær* 115. — ²⁾ Jf. Ivar Aasen: Norsk grammatik, § 214.

nogensinde at være forekommet i svensk¹). „I de ældste danske håndskrifter finder man nutidsformerne *lætær* (lader), *tækær* (tager) og *dræghær* (drager), men når disse tre ord undtages, vil man vanskelig i gamle håndskrifter finde omlyd uden i jyske og jyskagtige skrifter.“ (Thorsen.)

b) Nutiden dannes uden endetillæg, hvor der i rigsmålet tilføjes *-er* ligesom ellers, f. eks.:

fl.	sj.	rm.
sæl 36	sæl	sælger
stæl 91	stæl	stjæler
skil 24	skil	skiller
dyl 83	døl	dølger
bær 86	bæ(r)	bærer
svær 21	svæ(r)	sværger
før 84	fö(r)	fører
hør 64	hö(r)	hører

De tilsvarende former lyder i oldnordisk (1. person enkelttal): *sel*, *stel*, *skil*, *dyl*, *ber*, *sver*, *færi*, *heyri*. De seks første af de ovennævnte former: *sæl*, *stæl* . . . *svær* er almindelige i alt ældre dansk, hvorimod *før* og *hør* ellers overalt i de ældre håndskrifter hedder *førær* og *hørær*. I nyere tid forekommer nutidsformer uden mærket *-er* i følge Dyrland også i egnen mellem Århus og Randers, i Fyn og på øerne syd for Fyn og Sjælland.

c) Desuden skal anføres nutidsformen

fl.	sj.	rm.
wær 39	væ(r)	vorder, bliver

der på oldnordisk hedder *verð* (1. person enkelttal). Af

¹) Jf. Rydquist: Svenska språkets lagar, I, side 322: „Svenskan deremot tyckes i alla tider hafva saknat denna ljudförändring.“

det oldn. ord *verða* (blive) har der tidlig i Sverige og i mange egne af Danmark udviklet sig en form *warthæ*; det er den, der går igen i vort skriftsprog *vorde* og i det sjællandske almuemåls *ore*. Men i nogle egne beholdtes den oprindelige form, hvorfra det sønderjyske *vær* (fl. *wær*) altså kommer. Dette ord er ofte af tyske fuskere blevet benyttet som bevis på vort landsmåls særlige slægtskab med tysk.

2. En lignende overensstemmelse mellem stadsretten og nuværende sønderjysk findes ved dannelsen af datidens fræmsættende måde, og da både ved stærke og svage udsagnsord.

a) Af stærke datidsformer, som afviger fra rigsmålet, kan særlig nævnes:

fl.	sj.	rm.
fæk 80	fæk	fik
kam 56	kam (kom)	kom

der i oldn. hedder *fekk* og *kvam*.

b) De svage datidsformer afviger som oftest fra de tilsvarende i rigsmålet ved ikke at ende på *-e*. Til de i § 12, 11 anførte skal her endnu nævnes et par, som desuden afviger fra rigsmålet på andre måder, nemlig:

fl.	sj.	rm.
gørth ¹⁾ 44	gø'e(r)	gjorde
tapæth 31	taft'	tabte
stathfæst 0	sta'fæst'	stadfæstede

Det første af disse ord har altså bibeholdt sin vokal *ø* i datid; det andet har imellem de to stærke konsonanter *p* og *th* indskudt en understøttende vokal, der senere efter overgangen fra *p* til *f* er falden bort igen som ikke nød-

¹⁾ Skrives også *gørthæ* 69.

vendig længere; det tredje har foruden endelsens *e* også bortkastet den øvrige böjningsendelse *-ed*.

3. Ved dannelsen af förnutids tillægsmåde endelig træffer vi lignende forhold, idet vi både finder stærke og svage tillægsformer, som stemmer overens med nuværende sønderjysk, medens de afviger fra rigsmålets former.

a) Af stærke tillægsformer skal nævnes:

fl.	sj.	rm.
skot ¹⁾ 38	skot	skudt
theghæn 81	tejen (town)	tagen

Af disse er formen *skot* i stadsretten brugt i forbindelse med hjælpeudsagnsordet *have*, medens *theghæn* er brugt som egentligt tillægsord.

b) De mest betegnende iblandt de forekommende svage tillægsformer er:

fl.	sj.	rm.
brænd 93	bræend	brændt
fød 11	fø(r)	født
gørth 59	gøe(r)	gjort
skild 101	skild	skillet
byghd 98	bygt	bygget
hit 118	hit	hittet (fundet)

VI. Enkelte ord.

17. Til slutning skal der her endnu anføres et lille antal enkelte ord, som der ikke har været lejlighed til at indfatte i de ovenfor benyttede rammer.

Vi begynder med en betragtning af det sønderjyske (og vestjyske) måls bestemte kendeord. Dette hedder

¹⁾ Eller *scot* 83.

som bekendt i alle tilfælde *e* eller *æ* og står foran navneordet, altså: *e mand*, *e træ*, *e höns*, medens det i rigsmålet hedder *-en*, *-et*, *-ene* og sættes bagefter: *manden*, *træet*, *hönsene*. Denne betydelige forskel imellem rigsmålet og den sønderjyske dialekt har man fra tysk side ofte benyttet som en indvending mod vort hjemlige måls rent danske natur og som et tilsyneladende bevis på tysk eller frisisk eller muligvis angelsaksisk indflydelse. — Vi vil engang se, hvorledes vort håndskrift udtrykker sig i sådanne tilfælde, hvor vi nu anvender det bestemte kendeord. Vi finder der følgende:

1. I de allerfleste tilfælde udelades kendeordet helt; det hedder således: „*tha skal fathær aruæ thet barn*“ 5; „*han hauær næstæ frændær a land oc ei i by*“ 9; „*frælsæ ther gooz fra hærscop*“ 11; „*giuæ . . . foghæt thre øræ oc rathmen thre øræ penning*“ 26; „*han thær hws sald*“ 41; „*døth af saar thær diyr gorth*“ 44; „*bøtæ hærscop fyrtygh mark oc by oc so mykæt, oc husbond thær hws aa so mykæt*“ 58, o. s. v. o. s. v.

2. Nogle få gange anvendes det bagved tilføjede kendeord, nemlig i *foghdæn* 18, 19, 20, 51, 52, 57, 104, *bysins* 14, 23, *manzæns* 45: endvidere skrives der „*døthæns frændær*“ 66 og „*døzæns aruing*“ 67, den dødes frænder, den dødes arving(er), i hvilket tilfælde altså rigsmålet bruger det foransatte kendeord.

3. Endelig sættes enkelte steder det påpegende stedord *then*¹⁾, *thet*, *the* (den, det, de), hvor vi vilde sætte det bestemte kendeord, f. eks.: „*olt ther gooz, bothæ hws oc iorth, innæn thin by oc vtæn*“ 11; „*oc scal*

¹⁾ Også skrevet *thin* 11.

ei leg *thet* diyv vt“ 44; „næst sykæn dagh thær æftær *thet* hælict kummær“ 94 (sj.: de(r) kommer etter e hellet); „tha mughæ *the* frændær ei takæ *the* børn mæth theræ gooz i theræ gømæ, vtæn *the* frændær gøræ full wissæ i by oc ei a land thær the bo“ 9.

Den førstnævnte af disse tre kendsgerninger viser os altså, at omkring året 1300 har brugen af et bestemt kendeord endnu langt fra været fuldstændig udviklet i vor sprogart. Dette er heller ikke så aldeles unaturligt, thi også i andre sprog plejer det bestemte kendeord først at optræde i senere udviklingsperioder. Af de indoeuropæiske (jafetiske) sprog har latin, sanskrit og zend slet intet kendeord, og endnu mangler det i samtlige slaviske sprog med undtagelse af det bulgariske, der sætter det bagved det pågældende navneord ligesom rigsdansk, svensk, norsk og islandsk samt rumænsk og albanesisk.

På grund af den omstændighed, at stadsretten enkelte gange benytter det vedhængte kendeord *-en*, og at vi endnu i vort landsmål har udtryk som *et bysens ba(r)n*, *bysens folk*, *kom fo(r) dawsens lys*, *han e(r) dødsens*, *en fundens ka(r)l*, *en alle(r)helvedens knæjt* o. s. v., kommer Lyngby til den anskuelse, at man her i vor landsdel for 600 år siden har haft begyndt med at anvende det vedhængte kendeord, men at denne anvendelse senere, inden den var bleven almindelig, atter er gået tabt, om end ikke uden at efterlade sig spor som de nævnte.¹⁾ Denne opfattelse drages dog stærkt i tvivl af P. K. Thorsen, der holder Lyngbys beviser for ufyldstgørende.²⁾

Af den tredje fremtoning endelig drager Lyngby den

¹⁾ K. Lyngby: Bidrag til en sønderjysk sproglære, side 19. —

²⁾ P. K. Thorsen: Bidrag til nørrejysk lyd lære, side 4, anm.

slutning, at vort nuværende bestemte kendeord *e* må være opstået af det påpegende stedord *then, thet, the*. Han antager nemlig, at brugen af det omtalte stedord i sådanne tilfælde, hvor nu det bestemte kendeord anvendes, efterhånden har udviklet sig mere og mere, og at jævnsides dermed den tonløse stilling af ordet har medført, at dette har bortkastet ikke blot enkelttallets endelyd *-n* og *-t*, men desuden den åndende forlyd *th* (*þ*)¹.

Dette forklaringsforsøg må unægtelig siges at udmærke sig ved sin forholdsvis store naturlighed. Thi at det bestemte kendeord fremgår af det påpegende stedord, er ikke noget særsyn i sprogenes udvikling; tværtimod har det overalt, hvor det findes, en tilsvarende oprindelse: det tyske bestemte kendeord *der, die, das* er ikke andet end et i sin betydning afsvækket påpegende stedord, det franske *le, la*, det italienske *lo* eller *il* og *la*, samt det spanske *el* og *la* er fremgaaede af det latinske påpegende stedord *ille, illa* (hin), og det græske bestemte kendeord *ὁ, ἡ, τό* har hos ældre forfattere som Homer næsten altid en påpegende styrke.

Men er Lyngbys forklaring alligevel fuldstændig rigtig? Til nærmere belysning af dette spørgsmål har hr. cand. P. K. Thorsen været så venlig at stille følgende bemærkninger til min rådighed: „Lyngbys formodning om det bestemte kendeords oprindelse var en fremgang på den tid bort fra alle mulige forrykte anskuelser. Men den kan ikke være rigtig. Hvordan skulde *d* i forlyden falde bort? Det gör det jo ellers ikke i dansk. Nej, det må være et andet påpegende stedord, det oldnordiske *enn* (hin, den). Dette *enn* er nemlig et helt andet ord end

¹) K. Lyngby: nævnte skrift, side 20.

det oldnordiske *hinn*; det er det gotiske *jains*, det tyske *jener*. På oldnordisk bruges dette både som tillægsord og navneords bestemte artikel: *enn goði* (den gode), *hestr-enn* (hesten)¹). Dette *enn*, mener jeg nu, går igen i det sønder- og vestjyske *e* eller *æ*: *e barn* er altså ikke andet end *enn barn* (o: barnet). Til støtte for denne antagelse anfører jeg, at oprindeligt *-nn* (*-n*, *-t*) også er bortfaldet i andre ubetonede ord: oldn. *kann* (kan) lyder nu i udtalen *ka*, og oldn. *minn* (min, mit) er mange steder i Jylland blevet *mi*²), somme steder hedder det endogså *mæ*.“

Således har altså vort bestemte kendeord *e* på en ganske naturlig måde udviklet sig i og af sproget selv uden fremmede påvirkninger. At søge forklaring for dets oprindelse i tysk eller lignende indflydelse vilde derfor være det samme som at gå over åen efter vand, skönt det hinsides snarere er dårligere end bedre. Hvem der mener at kunne bruge vort foransatte kendeord, på grund af dets sene fremkomst, som bevis på, at vi skulde være mindre skandinaver end østjyder, fynboer og sjællændere, måtte desuden jo lige så godt kunne bruge det danske *min moder* for det norske *moder min* som bevis på, at danskerne er mindre skandinaver end nordmændene; oprindeligt har alle skandinaver, ja alle germaner, ja alle jafeter sagt *moder min*.

Iøvrigt turde det vel ikke være af vejen at bemærke, at vor moderne form af det bestemte kendeord kan påvises over halvfjerde hundredår tilbage i tiden; i et fra Skadst herred ved Esbjerg stammende tingsvidne fra året 1538

¹) Se herom fortalen til Wimmers Læsebog, de nyeste udgaver.

— ²) Også i Haderslev f. eks. hedder det *mi faer, mi hus* o. s. v. N. A.

hedder det nemlig¹⁾: „ . . . then stein, som wi soth nær neyr i mosse i jen gammel pøth imod e engh, och fra then stein och saa synner østher op til e strandhwey . . . “ (. . . den sten, som vi satte nord nede i mosen i en gammel pyt imod engen, og fra den sten og så sydøst op til strandvejen . . .).

18. Af enkelte navneord skal anføres:

bassi 44, oldn. *bassi* (eller *bersi*) sj. *vildsvin* (eller *björn*). Særskilt bruges dette ord nu ikke i sj., men derimod har vi jo sammensætninger som *grissebas*, *vildbas*, *hurrebs* o. l.

brætæ 87, oldn. *brot* (brud). gld. *brøthe*, sj. *brø'e(r)*, er ikke rm. *brøde* (skyld), men straffen derfor (bøde, mulkt); *blyw sæt i brø'e(r)*, *gi brø'e(r)* er jo almindelige sj. udtryk.

garth 29, oldn. *garðr*, sj. *gaae(r)*, rm. *gærde* (levende hegn). I denne betydning bruges ordet også endnu på Island og Færøerne. Ordsprog: *en gæ gjæen' öwe(r)*, *hvor e gaaer e(r) lawest*.

grannæ, flertal *grannæ* 80, oldn. *granni*, sj. *granne* (nabo), rm. *nabo* (grande). I daglig tale bruges nu også i sj. i regelen *nabo*, men vi har jo dog endnu ordsproget: *granne finde(r) nok gaf* ɔ: naboen ved nok, hvor han skal finde udgang, samt sammensætningerne *grand'mø'e(r)*. og *grand'stöwn'*.

hors 119, oldn. *hors* (*hross*), rm. *hest* (hors), bruges i nuværende sj. næppe som enkelt ord, men derimod findes det jo i talrige bynavne som: *Horsbjærg*, *Horsbyg*, *Horsbæk*, *Horsbøl*, *Horskobbøl*.

¹⁾ Se Dr. O. Nielsen: Gamle jyske tingsvidner, side 88.

hunigh 93, oldn. *hunang*, gld. *hunug* og *hunung*, sj. *hunne*, rm. *honning*.

høtith 94, oldn. *hátid*, sj. *høtte*, rm. *höjtid* (fest, gilde).

*maat*¹⁾ 53, oldn. *mát*, gld. sædvanlig *maade*, svensk *mått*, sj. *ma'e(r)*, rm. *mål*. Almindelig bekendte er jo udtryk som: *tøj ma'e(r)* (tage mål), *hyp'ma'e(r)* (topmål) og *vand'ma'e(r)*, der næppe er dårligere dansk end det i rm. almindelig brugte „vaterpas“. (Jf. *mææt*, § 19).

nøt 93, oldn. *naut*, gld. *nød*, svensk *nöt*, sj. *nøe(r)*, rm. *stort stykke kvæg* (nød). I fl. findes sammensætningen *nøtæ krop* ɔ: slagtet ko. I sj. bruges *nøe(r)* foruden som fælles navn for hornkvæg også som skældsord, f. eks.: *dit tumbe nøe(r)!*

pik 93, oldn. *bik*, gld. *pegh*, sj. *peg*, rm. *beg*, kommer fra det latinske *pix*.

quorn 93, oldn. *korn*, sj. *kvau(r)n*, rm. *korn*. Lyden *v* har altså været indskudt foran *o* allerede for 600 år siden, og hvis vi havde haft tilsvarende optegnelser fra bin tid, vilde vi sikkert også have truffet former som *hworn*, *tvorn*, *vorm*, *vousda* o. s. v.

sutær 52, lat. *sutor*, oldn. *sútari*, gld. *suder*, sj. *surre*, rm. *skomager*. Som enestående ord er *surre* nu ikke almindelig kendt overalt i det dansktalende Nordslesvig, hvorimod det vistnok i alle forskellige egne endnu haves i sammensætningen *surrepeg* (skomagerbeg).

windigh 64, oldn. *vindauga*, altså *vind-öje*, sj. *vind'e*, rm. *vindue*. Talemåde: *sind'e med e vind'e!*

¹⁾ Også skrevet *matæ* 54.

19. Vi lader dernæst et par udsagnsord følge: *giald*¹⁾ 64, oldn. *gjalda*, sj. *gjaeld*, rm. *betale* (gælde).

Nutid hedder i fl. *gialdær*, f. eks.: *hwilk man sitær i annæn manz hus oc gialdær ham ei huslegh* 126.

hictær 66, af *hietæ*, oldn. *heita*, rm. *hedde*, svarer efter overgangen fra *t* til *r* (jf. § 3) nøjagtig til nuværende østslesvigsk *jerre(r)* eller vel rettere skrevet *hjerre(r)*.

kast 35, oldn. *kasta*, rm. *kaste*, hedder i sj. almindelig *smæe(r)* eller *kytt*²⁾; men ordet *kaest*²⁾ (med langt *a*) bruges dog i den særlige betydning „at kaste korn“ ved dettes rensning. Jf. en *kæstskowl*, en *kæstning*.

*mææt*²⁾ 11, oldn. *meta* (vurdere), gld. *mede*, svensk *mäta*, sj. *mæe(r)*, rm. *måle*. Almindelig brugte sj. ordforbindelser er: *mær om* (måle om), *mær i* (måle i), *opmærce* (opmåles). Deraf kommer også en *landmære* (en landmåler). (Jf. maat, § 18.)

sitæ 58, (3. person i flertal af *sitæ* eller *sitiæ*, oldn. *sitja*), sj. (di) *sirre*, rm. (de) *bor* (sidder). Dette ord forekommer i denne betydning i sj. endnu i udtryk som: *sidd te lej*²⁾ (bo til leje), *et siddhus* (stuehus, våningshus). Jf. gld. *sædedegn* 3: en degn, som har fast bolig, i modsætning til løbedegn (Kr. V. lov), og rm. *sædegård*, *enkesæde* o. s. v.

20. Af forholdsord skal følgende tre anføres:

a 26, udtalt *aa*, oldn. *á*, gld. *aa*, sj. *aa*, rm. *på*. Formen *aa* er altså den oprindelige. Skriftsprogets *på* er opstået af *upp aa* oldn. *upp á*, sammentrasket *uppaa*, *oppaa* (jf. nj. *epo*), hvoraf så første stavelse er bortfalden. I svensk bruges både *å*, *uppå* og *på*. Denne præposition bruges i stadsretten ligesom i nuværende sj.: 1) om stedet, og

¹⁾ Skrives også *gialdæ* 64. — ²⁾ Skrives også *mætæ* 37.

da a) om en bevægelse eller retning, f. eks.: *hwo sum leggær sin muk a bro* 27, *kummær han ei a thrithi thing* 63, *giytær øøl a ham* 75; b) om en væren, f. eks.: *a by-thing* 7, *a ant thing* 63, *a land* 9, *a hærscops gatæ* 28; 2) om tiden: *a rætæ stæuæn dagh* 40, *a fæmt dagh* 94, *a littæ hælighn aftæn* 50; 3) i overført betydning, f. eks.: *a høghær hand* 113, *a winstær hand* 113, *fyrgh a hwær hand* 58.

i *gømæn* 93, oldn. *i gegnum*, sj. *igømel*, rm. *igennem*. Ordets udvikling fra oldn. til nuværende sj. er altså følgende: først er i oldn. *i gegnum* lydene *m* og *n* (for *gn*), omstattede, så formen *i gemun* eller *i gømæn* er opstået og senere er så *n* blevet til *l*, „formodentlig fordi *n* lå *m* for nær, og man søgte en fjærnere lyd“¹⁾, så vi altså nu siger *igømel*. En sådan overgang fra *n* til *l* er slet ikke så sjælden; man tænke f. eks. på rm. og sj. *himmel* af oldn. *himinn*, rm. og sj. *fastelavn* af tysk *fasten-abend*, sj. *sammel* af *sammen*, oldn. *saman*, *Ekelføe(r)*, som enkelte siger i steden for *Ekenfærde*, o. s. v. Ordet *i gømæn* findes kun én gang i stadsretten, nemlig i sætningen: *engi man scal toln giuæ for liuænd diyr, thær driuæs hær i gømæn by* 93.

mell 3, oldn. *milli*, sj. *mell*, rm. *mellem*. Som fl. og sj. *mell* er opstået af oldn. *milli* = *miðli*, således er rm. *mellem* fremgået af oldn. *miðlum*. I stadsretten forekommer forholdsordet *mell* bl. a. i følgende forbindelser: *mell fathær oc børn* 3, *mell syskæn* 8, *delæ oc skift mell thæm* 8, o. s. v.

¹⁾ Lyngby: Bidrag til en sønderjysk sproglære, side 84.

21. Endelig vil vi endnu betragte et bindeord, nemlig:

thet, oldn. *þat*, sj. *te*, rm. *at*. Både rm. *at* og sj. *te* er udviklede af oldn. *þat*, hint ved bortkastelse af begyndelses-konsonanten, dette ved bortkastelse af endelses-konsonanten. Foran et udsagnsords navnemåde hedder rigsmålets *at* i sj. ligesom i sædvanligt dansk omgangssprog *å*, f. eks.: *de e(r) slemt å væ(r) drengs dreng; erfaren mand e(r) goej å gæest* o. s. v.; men foran en hel sætning hedder det *te*, f. eks.: *de kan sawt nytt', te en ko gier en spand mjælk, hvæn en leg'ger en ynde sæ; di sæje nok, te en drikke(r), men di veer itt', hvad tøst en lie(r)*. I stadsretten bruges foran et udsagnsords navnemåde altid *at*, f. eks.: *hindær folk fram at faræ 48; mell them iauænt at skiftæ 127*; foran en sætning derimod bruges både *at* og *thet*, f. eks.: *sithæn skwl the swæær for rathmen, at the æi kunde iafnær skift 8* og: *sighær han at stæuæn dagh ær ei en tha 40*, men: *oc dyl han thet han ei sald eldær køpt 38* og: *oc thiufnæth ær swo mykæt thet han scal hængæ 114*. (Se desuden stadsrettens kapitel 98, 112 og 122.)

22. Hovedresultatet af nærværende forsøg turde hermed kunne sammenfattes i følgende sætning:

For 600 år siden talte og skrev vore forfædre her i vor landsdel en dansk dialekt, der bortset fra mer eller mindre betydelige mærker af oldsproget både med hensyn til lydforhold, bøjning og ordforråd næsten er ens med vort nuværende sønderjyske landsmål.

Jeg har navnlig villet fremdrage dette resultat for at vise vort særlige modersmåls hævde på at fredes og fremmes og holdes i ære. Thi er der et mål, der er blevet forhånet og miskendt, i tale såvel som i skrift, både ude og hjemme, så er det det sønderjyske: „rabendänisch“ og „ein korrumpirtes patois“ er jo udtryk, hvormed det så ofte er blevet betegnet af tyskerne, medens „kartoffeldansk“ og „nowe fæjt nowe“ er prædikater, som enkeltvis har fundet vej over danske folks læber. Men vort modersmåls næsten forbavsende lighed med landsmålet i Erik Glippings og Erik Menveds dage er vistnok tilstrækkeligt til i det mindste at afvæbne den slags og lignende fordomme. Eller holdes det mon for nødvendigt desuden at henvise til, at vort landsmål historisk betragtet ej blot er et gammelt ærværdigt, men også et kraftigt mål, der de tyske bestræbelser og danske forsømmelser til trods har formået at bevare sin danske natur og sit nordiske præg måske bedre og renere end selve vort rigsmål, at det i logisk henseende ikke alene har sin gode konsekvente grammatik, men desuden som levende gren på en levende stamme er fuldkommen udviklingsdygtigt, og endelig at det æstetisk betragtet er træffende kort og tillige forener naturlig jævnhed med vindende velklang? Eller skal jeg endvidere nævne dets praktiske værd og betone, at næppe et eneste mål iblandt alle de øvrige passer så godt til de daglige forhold her hjemme, som netop vort eget? Dette er slet ikke andet end ganske naturligt, da netop vort særlige mål efterhånden er fremvokset af og har formet sig samtidig med disse forhold, med hensyn til hvilke for eksempel det ellers så rige og fornifulde höjtyske sprog i de allersædvanligste tilfælde næsten får præg af en vis ubehjælpssomhed.

Lad os simpelthen tage det følgende lille eksempel:

„Law vi egaa'e haj fåt e fok ind å lig' va ved å kø neer i Brokkesikk' for å hindt' et svat ryw'ning eno, blöw æ omn' ved e pis'seldö va, te den jenn' a e kvej'er ebag i e towstak e hael' i e væer å begyndt' å bes rundt i e ty'eslaw. Så öjt æ te gammel Stin Smejs, dæ kom gaaend å vist haj væt nen' ad Drusvaj for å flytt', om hun itt' vild smut om å træk e kvej' ind i e stold å bind en op aa e baas, for æ vidst', te e tye var råendt å e leggend va lagget å ru'ste. Men javn' i de saem' kom Stin'ne te å stummel rundt å stør emoer en sten, te hun sparke den fram'me how' a sin hye træesk', å ind'en hun sin fæk sysselt å sandst, å ind'en æ sjel kund faa snåt å bojn å kom neer a e vuen, haj e kvej' fåt e klap'grim stroggen a sæ, å så skuld i ba're haj se, hvo de orndtle gik smy'gend, som hun soej' e kjælling: føst sprang den öwer e paa'egård å neer i e mörng'stæj, hvo Mons', de jæ sto'e tumbe kælling, foer op å skød ryg aa e mog'bahjywl, å så gik de langs ar e krudgård å om aa e bro, te hun pef om et skawt å te old' vo kyl'linger å æl'linge, baade gam'mel å ung', føg sammel i jen guddom'lehed. Men henn' ved e aw'tejt sad Karo, de snur're gammel hvælp, å den blöw da så hop, te den gar et pa gjaf a sæ, lisom den såendt' vild sej'; nej no hær ald'e kænd ma'gen, no troer æ, e trolde æ tevæj'e!“

I en østlesvigsk landmands mund turde denne betretning vel være så jævn og naturlig som muligt; men hvor mange af de præstiske skolelærere, hvis særlige opgave det er at uddanne dansktalende børn til tysktalende bønder, monstro vilde være istand til nøjagtig at gengive disse par dagligdags ord på anerkendt ublandet, ukunstlet flydende højtysk?

Og så lad os drage de nærmeste konsekvenser. Af de foregående betragtninger følger uden videre at

- 1, vort nuværende sønderjyske mål er et dansk mål, at
- 2, vort nuværende sønderjyske mål er et gammelt mål, og at
- 3, vort nuværende sønderjyske mål er et godt mål.

Men er det dansk, er det gammelt, er det godt, så er det tillige unægtelig godt gammelt dansk!
